

MARIA CHODKOWSKA, ZDZISŁAW KAZANOWSKI

*Postawy nauczycieli wobec integracji szkolnej
dzieci niepełnosprawnych*

Teachers' attitude towards integration of the disabled children at school

WPROWADZENIE

Jednym z częściej podejmowanych, a jednocześnie budzących wiele kontrowersji problemów społecznego funkcjonowania osób niepełnosprawnych są postawy społeczeństwa wobec tych osób - zarówno postawy pośrednie, wyrażające się poprzez techniczne, organizacyjne i prawne wsparcie, jak i bezpośrednie, dotyczące codziennych kontaktów. Nowa forma edukacyjna dla dzieci z niepełnosprawnością, jaką jest integracja szkolna, także ściśle wiąże się z postawami. Duże znaczenie mają tu postawy pośrednie, przejawiające się w przygotowaniu warunków do włączania uczniów z niepełnosprawnością w ogólny nurt nauczania, ale najważniejsze są postawy bezpośrednie, odnoszące się do codziennych kontaktów rówieśniczych oraz relacji uczeń-nauczyciel. Te ostatnie są przedmiotem analiz prezentowanych w tym opracowaniu. Podejmując taki temat, kierowaliśmy się przekonaniem, że nauczyciel-wychowawca, będąc osobą znaczącą przede wszystkim dla swoich uczniów, ale także i dla ich rodziców, ma największy wpływ na kształtowanie ich nastawień do dziecka z niepełnosprawnością uczącego się w tej samej klasie szkolnej. Ponadto to właśnie nauczyciel jest osobą, której wsparcie ma duże znaczenie dla rozwoju dziecka niepełnosprawnego i jakości jego społecznego funkcjonowania. Zakres i charakter tego wsparcia zależy nie tylko od jego kompetencji merytorycznych i metodycznych, ale także i od postaw wobec takiej formy edukacyjnej, bowiem to od ogółu nauczycieli, niezależnie od tego, czy bezpośrednio pracują oni, czy nie pracują z dzieckiem niepełnosprawnym, zależeć będzie ukształtowanie

u młodego pokolenia tolerancji i akceptacji dla inności, wrażliwości i empatii, a także eliminowanie lęków przed „innością”, stanowiących najczęściej przyczynę unikania kontaktów, a nawet niechęci i wrogości.

Przedstawione w tym opracowaniu wyniki badań nad postawami nauczycieli wobec integracji szkolnej obejmują grupę 165 nauczycieli, zróżnicowanych pod względem wieku, płci, etapu edukacyjnego, w którym są zatrudnieni, oraz charakteru nauczanych przedmiotów (nauczyciele bloku humanistyczno-artystycznego oraz matematyczno-przyrodniczego).

Do badania postaw nauczycieli wobec integracji szkolnej została zastosowana Skala Postaw wobec Integracji Szkolnej Dzieci Niepełnosprawnych autorstwa M. Winzer, w opracowaniu W. Pileckiej i J. Kossewskiej (Kossewska 2000, s. 285-286). Analizie poddano natężenie postaw i ich znak oraz wybrane korelaty różnicujące postawy wyodrębnionych kategorii nauczycieli.

ZRÓŻNICOWANIE POSTAW BADANYCH NAUCZYCIELI WOBEC INTEGRACJI SZKOLNEJ DZIECI NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Na podstawie wyników uzyskanych w Skali Postaw wobec Integracji Szkolnej Dzieci Niepełnosprawnych badanych nauczycieli podzielono na kategorie różniące się nasileniem postawy globalnej wobec idei integracji uczniów niepełnosprawnych ze sprawnymi. Wyodrębniono następujące kategorie:

1. Nauczyciele cechujący się wysokim nasileniem postawy, czyli najbardziej pozytywnym ustosunkowaniem - kategorię tę tworzy 51 osób (30,9% ogółu badanych).

2. Nauczyciele cechujący się przeciętnym nasileniem postawy - kategorię tę tworzy 70 osób (42,8% ogółu badanych).

3. Nauczyciele cechujący się niskim nasileniem postawy - kategorię tę tworzą 44 osoby (26,9% ogółu badanych).

Ponieważ w zastosowanej Skali wśród 20 itemów można wyróżnić 10 stwierdzeń wyrażających pozytywne nastawienia wobec idei integracji oraz 9 wyrażających nastawienia negatywne (dwudzieste stwierdzenie ma charakter obojętny), sprawdzono również zróżnicowanie w badanej populacji dwóch postaw częściowych, różniących się znakiem (ujemnym bądź dodatnim). Podział badanych nauczycieli według kryterium ich nastawień pozytywnych i negatywnych wobec integracji szkolnej przedstawia się następująco:

A. Podział według nastawień pozytywnych:

1. Nauczyciele z najwyższym nasileniem postawy częściowej ze znakiem dodatnim (dostrzegający najwięcej pozytywnych aspektów tej formy edukacyjnej) - jest to grupa 60 osób (36,4% ogółu badanych).

2. Nauczyciele z przeciętnym nasileniem postawy ze znakiem dodatnim - jest to grupa 53 osób (32,1% ogółu badanych).

3. Nauczyciele z niskim nasileniem postawy cząstkowej ze znakiem dodatnim (dostrzegający najmniej pozytywnych efektów tej formy edukacyjnej) - jest to grupa 52 osób (31,5% ogółu badanych).

B. Podział według nastawień negatywnych:

1. Nauczyciele z najwyższym nasileniem postawy cząstkowej ze znakiem ujemnym (dostrzegający najwięcej zagrożeń integracji) - jest to grupa 45 osób (27,3% ogółu badanych).

2. Nauczyciele z przeciętnym nasileniem postawy cząstkowej ze znakiem ujemnym - 78 osób, co stanowi 47,3% ogółu badanych.

3. Nauczyciele z niskim nasileniem postawy cząstkowej ze znakiem ujemnym (dostrzegający najmniej zagrożeń w formie edukacji integracyjnej) - jest to grupa 42 osób, co stanowi 25,5% ogółu badanych.

Podsumowując powyższe wyniki, należy stwierdzić, że postawy nauczycieli wobec edukacji integracyjnej są bardzo zróżnicowane. Wśród badanych najwięcej było osób cechujących się przeciętnym nasileniem postawy globalnej (42,8%), a najmniej z nasileniem niskim (26,9%). Przyjąć więc należy, że co czwarty nauczyciel nie akceptuje takiej formy edukacyjnej, a spośród pozostałych większość przejawia wobec niej nastawienie ambiwalentne. Taki wniosek potwierdzają również wyniki analizy postaw cząstkowych badanych nauczycieli. Wprawdzie najwięcej jest wśród nich osób z największym nasileniem postawy cząstkowej ze znakiem dodatnim, a zatem dostrzegających przede wszystkim pozytywne efekty integracji w procesie edukacyjnym, a najmniej takich, których cechuje postrzeganie tej formy edukacyjnej przede wszystkim poprzez zagrożenia i utrudnienia, jednak różnice procentowe pomiędzy wyodrębnionymi kategoriami są niewielkie. Przyjąć zatem należy, że zdecydowana większość nauczycieli nie wyraziła w przeprowadzonych badaniach akceptacji dla integracji szkolnej, przy czym częstszą ich postawą była ambiwalencja niż odrzucenie.

WYBRANE KORELATY POSTAW BADANYCH NAUCZYCIELI WOBEC INTEGRACJI SZKOLNEJ DZIECI NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Do prognozowania prawdopodobieństwa i kierunku przekształceń postaw nauczycieli wobec nowej formy edukacyjnej, jaką jest integracja szkolna, znaczące może być poznanie zależności pomiędzy postawami a wiekiem badanych. Informacje na ten temat zawiera tabela 1.

Zależności pomiędzy postawą globalną wobec integracji a wiekiem badanych nauczycieli są istotne statystycznie i dotyczą różnic pomiędzy wszystkimi wyodrębnionymi kategoriami wiekowymi, przy czym największe różnice stwierdzono pomiędzy nauczycielami najmłodszymi i najstarszymi oraz pomiędzy średnią i najstarszą grupą wiekową. Natomiast nie ma różnic istotnych statystycznie pomiędzy wiekiem badanych nauczycieli a postawami częst-

kowymi, odzwierciedlającymi nasilenie pozytywnych i negatywnych nastawień wobec analizowanej formy edukacyjnej dzieci niepełnosprawnych. Nie znaczy to jednak, że różnice pomiędzy grupami wiekowymi w tych zakresach nie występują, a szczegółowe informacje obrazujące ich wielkość i charakter ilustrują dane procentowe zamieszczone w tabelach 2, 3 i 4.

Tab. 1. Wiek badanych nauczycieli a ich postawy wobec integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych
Age of the researched teachers versus their attitudes towards school integration of the disabled children

Postawy	Wiek						P		
	N1 (do 35 r. ż.)		N2 (36-45)		N3 (pow. 45 r. ż.)				
	M1	SD	M2	SD	M3	SD	N1-N2	N2-N3	N1-N3
Aspekty pozytywne	54,52	5,84	54,13	5,57	53,32	5,70	0,243	0,585	0,109
Aspekty negatywne	23,29	4,15	24,47	5,44	22,87	3,98	0,077	0,053	0,623
Postawa ogólna	77,78	8,79	78,61	9,67	76,19	6,92	0,03	>0,001	>0,001

Tab. 2. Wiek badanych nauczycieli a natężenie ich ogólnej postawy wobec integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych
Age of the researched teachers versus the intensity of their general attitude towards school integration of the disabled children

Natężenie postaw wobec integracji	Grupy nauczycieli					
	N1 (do 35 r.ż.)		N2 (od 36 do 45 r.ż.)		N3 (powyżej 45 r.ż.)	
	f	%	f	%	f	%
Wysokie (powyżej 83)	18	31,03	29	38,67	4	12,5
Przeciętne (między 74 a 83)	24	41,38	25	33,33	21	65,63
Niskie (poniżej 74)	16	27,59	21	28	7	21,88
Razem	58	100	75	100	32	100

Dane procentowe odnoszące się do zależności pomiędzy wiekiem badanych a ich globalną postawą wobec integracji szkolnej potwierdzają i pogłębiają przedstawione wyżej ustalenia. Wysokie, tzn. najbardziej prointegracyjne nasilenie postawy jest najrzadsze w najstarszej kategorii wiekowej (zaledwie 12,6%), podczas gdy w kategoriach nauczycieli młodszych osób z taką postawą jest ponad 30%. Natomiast nie ma znaczących różnic procentowych pomiędzy kategoriami wiekowymi badanych a niechętnym nastawieniem do integracji szkolnej (niskie nasilenie postawy). Nauczycieli najstarsi, najrzadziej prezentujący entuzjazm wobec tej formy edukacyjnej nie negują jej zasadności częściej niż ich młodszy koledzy, natomiast zdecydowanie częściej przyjmują postawę

Tab. 3. Wiek badanych nauczycieli a natężenie dostrzegania pozytywnych aspektów integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych (podskala A)

Age of the researched teachers versus the intensity of perceiving positive aspects of the disabled children's school integration (subscale A)

Dostrzeganie pozytywnych aspektów integracji	Grupy nauczycieli					
	N1 (do 35 r.ż.)		N2 (od 36 do 45 r.ż.)		N3 (powyżej 45 r.ż.)	
	f	%	f	%	f	%
Wysokie (powyżej 57)	24	41,38	26	34,67	10	31,25
Przeciętne (między 57 a 52)	17	29,31	27	36	9	28,13
Niskie (poniżej 52)	17	29,31	22	29,33	13	40,63
Razem	58	100	75	100	32	100

Tab. 4. Wiek badanych nauczycieli a natężenie dostrzegania negatywnych aspektów integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych (podskala B)

Age of the researched teachers versus the intensity of perceiving negative aspects of the disabled children's school integration (subscale B)

Dostrzeganie negatywnych aspektów integracji	Grupy nauczycieli					
	N1 (do 35 r.ż.)		N2 (od 36 do 45 r.ż.)		N3 (powyżej 45 r.ż.)	
	f	%	f	%	f	%
Wysokie (powyżej 26)	13	22,41	28	37,33	4	12,5
Przeciętne (między 20 a 26)	32	55,17	28	37,33	18	56,25
Niskie (poniżej 20)	13	22,41	19	25,33	10	31,25
Razem	58	100	75	100	32	100

o przeciętnym nasileniu, oznaczającą dostrzeganie zarówno pozytywnych efektów integracji, jak i jej obciążeń. Dalszych informacji na temat omawianych różnic dostarczają porównania nasilenia postaw cząstkowych w wyodrębnionych grupach wiekowych badanych.

Wysokie nasilenie nastawień pozytywnych (podskala A) wobec integracji szkolnej jest zdecydowanie najczęstsze w kategorii nauczycieli najmłodszych (ponad 40%), równocześnie to właśnie ci nauczyciele oraz badani w wieku średnim rzadziej niż ich najstarsi koledzy prezentują niskie nasilenie nastawień pozytywnych. Z kolei jednak wysokie nasilenie nastawień negatywnych (podskala B) jest również najrzadsze w grupie nauczycieli najstarszych (12,5%) a najczęstsze w kategorii wieku średniego (ponad 37%).

Przedstawione tu analizy nie mogą być podstawą do wysunięcia jednoznacznych wniosków co do zależności pomiędzy wiekiem badanych nauczycieli a ich postawą wobec integracji szkolnej, chociaż pewne prawidłowości daje się tu zauważyć. Wśród nauczycieli najmłodszych najwięcej jest zwolenników współ-

nego nauczania dzieci niepełnosprawnych ze sprawnymi, natomiast nauczyciele najstarsi najrzadziej wyrażali pełną akceptację dla takiej formy edukacyjnej, przy czym stwierdzone różnice są istotne statystycznie. Nauczyciele najstarsi dostrzegają ponadto najmniej zarówno pozytywnych, jak i negatywnych aspektów integracji. Ich postawa jest więc ambiwalentna, wyraża duży stopień niezdecydowania. Może to być konsekwencją ich obaw przed innowacyjnością w systemie edukacyjnym oraz utrudnioną adaptacyjnością do dokonujących się przemian. Niemniej można oczekiwać, że wraz z wymianą pokoleniową kadr pedagogicznych postawy wobec integracji szkolnej będą się korzystnie zmieniać. Zawód nauczycielski należy do najbardziej sfeminizowanych, ale wykonują go również mężczyźni, i tym samym oni także mają udział w kształtowaniu postaw wobec integracji swoich wychowanków. W naszych badaniach uczestniczyło 30 nauczycieli płci męskiej oraz 139 kobiet, co odzwierciedla zróżnicowanie struktury płci w tym zawodzie. Sprawdzono, czy płeć różnicuje postawy badanych nauczycieli (tab. 5).

Tab. 5. Płeć badanych nauczycieli a ich postawy wobec integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych
The sex of the researched teachers versus their attitudes towards the disabled children's school integration

Postawy	Płeć				P
	mężczyźni		kobiety		
	M1	SD	M2	SD	
Aspekty pozytywne	52,04	6,36	54,53	5,44	0,0009
Aspekty negatywne	23,32	4,98	23,91	4,68	0,458
Postawa ogólna	75,36	10,11	78,43	8,51	0,006

Dane z tabeli 5 wskazują na istnienie zależności statystycznej pomiędzy płcią badanych nauczycieli a ich postawą globalną wobec integracji szkolnej. Brak istotności statystycznej w odniesieniu do nastawień negatywnych, przy wysokim jej nasileniu w odniesieniu do nastawień pozytywnych, wskazuje na to, że badanych nauczycieli różnicują nie nastawienia niechętne, lecz częstość wyrażania pełnej akceptacji dla tej formy edukacyjnej. Szczegółowych informacji o charakterze omówionych tu zależności dostarczają dane procentowe zamieszczone w tabelach 6, 7 i 8.

Dane z tabeli 6 potwierdzają duże zróżnicowanie postawy globalnej badanych w zależności od ich płci. Wysokie natężenie postawy stwierdzono znacznie częściej u kobiet (odpowiednio: 32,4 i 20%), a niskie natężenie w większym stopniu cechuje mężczyzn (odpowiednio: 33,3 oraz 24,5%). Także wysokie natężenie nastawień pozytywnych jest bardziej charakterystyczne dla kobiet niż dla mężczyzn (różnica 15%), a niskie - bardziej dla mężczyzn niż kobiet (różnica blisko 14%). Ponadto kobiety wykazały mniej krytyczne nastawienie do

Tab. 6. Płeć badanych nauczycieli a natężenie ogólnej postawy wobec integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych
The sex of the researched teachers versus the intensity of their general attitude towards the disabled children's school integration

Natężenie	Płeć			
	kobiety		mężczyźni	
	F	%	f	%
Wysokie (powyżej 83)	45	32,37	6	20
Przeciętne (między 74 a 83)	60	43,17	14	46,67
Niskie (poniżej 74)	34	24,46	10	33,33
Razem	139	100	30	100

Tab. 7. Płeć badanych nauczycieli a dostrzeganie pozytywnych aspektów integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych (podskala A)
The sex of the researched teachers versus perception of positive aspects of the disabled children's school integration (subscale A)

Natężenie	Płeć			
	kobiety		mężczyźni	
	F	%	f	%
Wysokie (powyżej 57)	53	38,13	7	23,33
Przeciętne (między 57 a 52)	45	32,37	10	33,33
Niskie (poniżej 52)	41	29,50	13	43,33
Razem	139	100	30	100

Tab. 8. Płeć badanych nauczycieli a dostrzeganie negatywnych aspektów integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych (podskala B)
The sex of the researched teachers versus perception of negative aspects of the disabled children's school integration (subscale B)

Natężenie	Płeć			
	kobiety		mężczyźni	
	F	%	f	%
Wysokie (powyżej 26)	40	28,78	5	16,67
Przeciętne (między 20 a 26)	56	40,29	18	60
Niskie (poniżej 20)	43	30,94	7	23,33
Razem	139	100	30	100

integracji szkolnej w porównaniu ze swoimi kolegami. Wysokie natężenie nastawień negatywnych odnotowano tylko u 16,7% kobiet, podczas gdy wśród mężczyzn odpowiedni wskaźnik procentowy wynosi 28,8%.

Podsumowując uzyskane wyniki, możemy przyjąć, że kobiety cechują się większą otwartością na prointegracyjne zmiany w systemie edukacyjnym i większą akceptacją. Może zatem należałoby przygotować taką strategię kształcenia kadr pedagogicznych, by większy nacisk położyć na przygotowanie nauczycieli-mężczyzn do pracy w klasach integracyjnych. Z pewnością taki kierunek zmian wymaga zewnętrznej stymulacji, bowiem - jak wykazały doświadczenia z pracy dydaktycznej na UMCS - mężczyźni nie byli w ogóle zainteresowani poszerzaniem kwalifikacji w kierunku nauczania i wychowania integracyjnego. Podczas czterech edycji studiów podyplomowych z tego zakresu nie zgłosił się na nie żaden mężczyzna, przy czym jednocześnie niemal zupełnie sfeminizowane są na UMCS specjalności studiów z zakresu pedagogiki specjalnej przygotowujące do pracy z dziećmi niepełnosprawnymi. Zatem mężczyźni wykazują mniej pozytywną postawę i nastawienia wobec integracji szkolnej, równocześnie są mniej chętni (w porównaniu z kobietami) do praktycznego zaangażowania się w realizację tej idei.

Zdecydowana większość dzieci niepełnosprawnych włączanych w nurt ogólny szkolnictwa uczy się obecnie w szkołach podstawowych. Dużym wyzwaniem edukacyjnym jest upowszechnianie tej formy kształcenia na etapach wyższych, zwłaszcza w szkołach średnich. Wśród licznych warunków, których spełnienie jest niezbędne do osiągnięcia tego celu, ważne miejsce zajmuje charakter postaw wobec integracji szkolnej nauczycieli zatrudnionych w szkolnictwie ponadpodstawowym. Tabela 9 prezentuje postawy badanych nauczycieli zróżnicowane w zależności od etapu edukacyjnego, w którym są oni zatrudnieni.

Tab. 9. Postawy wobec integracji dzieci niepełnosprawnych u nauczycieli pracujących w różnych typach szkół Attitudes towards the disabled children's integration of teachers working in different types of school

Postawy	Grupy nauczycieli						P		
	N1		N2		N3		N1-N2	N2-N3	N1-N3
	M1	SD	M2	SD	M3	SD			
Aspekty pozytywne	54,93	5,41	52,83	5,98	53,70	5,87	0,001	0,437	0,110
Aspekty negatywne	24,18	4,75	23,04	4,86	23,65	4,86	0,096	0,538	0,564
Postawa ogólna	79,09	8,42	75,88	9,79	77,35	8,42	0,001	0,342	0,15

Oznaczenia: N1 – nauczyciele uczący w szkołach podstawowych, N2 – nauczyciele uczący w gimnazjach, N3 – nauczyciele uczący w szkołach średnich.

Jak wynika z tabeli 9, postawy nauczycieli wobec integracji szkolnej są zróżnicowane na poziomie istotnym statystycznie tylko w odniesieniu do dwóch kategorii, tj. osób zatrudnionych w szkołach podstawowych i gimnazjach. Także w odniesieniu tylko do tych dwóch grup stwierdzono różnice istotne statystycznie w zakresie postaw częściowych - wyłącznie odzwierciedlających pozytywne

nastawienia wobec włączania dzieci niepełnosprawnych w nurt szkolnictwa ogólnego. Inne porównania postaw wyodrębnionych kategorii nauczycieli nie są statystycznie istotne, niemniej analizie poddane zostaną również różnice procentowe, przedstawione w tabelach 10, 11 i 12.

Tab. 10. Natężenie ogólnej postawy wobec integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych u nauczycieli pracujących w różnych typach szkół
Intensity of general attitude towards the disabled children's integration of teachers working in different types of school

Natężenie postaw wobec integracji	Grupy nauczycieli					
	N1 (nauczyciele uczący w szkołach podstawowych)		N2 (nauczyciele uczący w gimnazjach)		N3 (nauczyciele uczący w szkołach średnich)	
	f	%	f	%	f	%
Wysokie (powyżej 83)	32	34,78	12	25	6	26,09
Przeciętne (między 74 a 83)	41	44,57	18	37,5	10	43,48
Niskie (poniżej 74)	19	20,65	18	37,5	7	30,43
Razem	92	100	48	100	23	100

Tab. 11. Dostrzeżenie pozytywnych aspektów integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych u nauczycieli pracujących w różnych typach szkół
Perception of positive aspects of the disabled children's school integration by teachers working in different types of school

Dostrzeżenie pozytywnych aspektów integracji	Grupy nauczycieli					
	N1 (nauczyciele uczący w szkołach podstawowych)		N2 (nauczyciele uczący w gimnazjach)		N3 (nauczyciele uczący w szkołach średnich)	
	f	%	f	%	f	%
Wysokie (powyżej 57)	37	40,22	15	31,25	7	30,43
Przeciętne (między 57 a 52)	31	33,7	13	27,083	8	34,78
Niskie (poniżej 52)	24	26,09	20	41,667	8	34,78
Razem	92	100	48	100	23	100

Z tabeli 10 wynika, że najbardziej różnicuje badanych nauczycieli niskie natężenie postawy globalnej, przy czym największe różnice wystąpiły pomiędzy nauczycielami szkół podstawowych i gimnazjów (16,9%). Te dwie kategorie także w największym stopniu różnią się pod względem wysokiego natężenia postawy ogólnej wobec integracji szkolnej, jakkolwiek różnica w tym zakresie jest już mniejsza (9,8%).

Tab. 12. Dostrzeganie negatywnych aspektów integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych u nauczycieli pracujących w różnych typach szkół
Perception of negative aspects of the disabled children's school integration by teachers working in different types of school

Dostrzeganie negatywnych aspektów integracji	Grupy nauczycieli					
	N1 (nauczyciele uczący w szkołach podstawowych)		N2 (nauczyciele uczący w gimnazjach)		N3 (nauczyciele uczący w szkołach średnich)	
	f	%	f	%	f	%
Wysokie (powyżej 26)	27	29,35	11	22,92	7	30,43
Przeciętne (między 20 a 26)	51	55,43	24	50	11	47,83
Niskie (poniżej 20)	14	15,22	13	27,08	5	21,74
Razem	92	100	48	100	23	100

Analiza wyników podskali A także ujawnia znaczne różnice pomiędzy wyodrębnionymi kategoriami nauczycieli. Najwięcej osób z wysokim natężeniem nastawień prointegracyjnych odnotowano w populacji nauczycieli szkół podstawowych (ponad 40%), jednocześnie najmniej jest w tej kategorii osób z niskim wynikiem uzyskanym za dostrzeganie pozytywnych aspektów wspólnej nauki dzieci niepełnosprawnych ze sprawnymi (26,1%).

Dostrzeganie negatywnych aspektów integracji szkolnej (podskala B) różnicuje badanych nauczycieli w znacznie mniejszym stopniu. Niewielkie różnice procentowe (najwyżej w granicach 7%) odnotowano w odniesieniu do wysokiego natężenia, a więc najbardziej krytycznego ustosunkowania do integracji szkolnej. Większe różnice dają się zauważyć w zakresie najmniej nasilonego krytycyzmu wobec analizowanej formy edukacyjnej, przy czym najmniej (15,2%) jest takich osób wśród nauczycieli reprezentujących szkoły podstawowe, a najwięcej w kategorii pedagogów zatrudnionych w gimnazjach (27,1%).

Reasumując dotychczasowe rozważania, należy zauważyć, że postawy nauczycieli wobec integracji szkolnej różnią się w zależności od tego, na jakim etapie edukacyjnym są oni zatrudnieni. Najbardziej prointegracyjne nastawienia wykazują nauczyciele szkół podstawowych, a najmniej - nauczyciele reprezentujący gimnazja. Można podjąć próbę wyjaśnienia dostrzeżonych różnicowań. Nauczyciele szkół podstawowych mają największy kontakt z dziećmi niepełnosprawnymi, a częstość kontaktów ma duże znaczenie dla przezwycięzania lęków i niechęci. Nauczyciele szkół podstawowych nie odczuwają ponadto silnej presji wynikającej z odpowiedzialności za przygotowanie uczniów niepełnosprawnych do nauki na dalszych etapach edukacyjnych. W szkołach podstawowych, zwłaszcza w klasach młodszych, nacisk położony jest na indywi-

dualne postępy dziecka, które mogą być wysoko oceniane, pomimo że są znacznie mniejsze w porównaniu z tymi, jakie osiągają rówieśnicy pełnosprawni. Niezależnie od stopnia opanowania wiedzy, niepełnosprawne dziecko ma prawo do kontynuowania nauki na poziomie gimnazjalnym - również w formie integracyjnej. Wszystkie trudności i opóźnienia najbardziej jaskrawo uzewnętrzniają się więc właśnie na poziomie gimnazjalnym. Z kolei problem ten ma już inne wymiary na poziomie szkoły średniej. Tutaj trafiają niemal wyłącznie ci uczniowie niepełnosprawni, którzy - pomimo niepełnosprawności - opanowali program gimnazjum przynajmniej na przeciętnym poziomie. Praca z nimi jest więc pozbawiona stresu i frustracji, jakie mogą być udziałem nauczycieli reprezentujących gimnazja.

Postawy nauczycieli mogą także różnić się w zależności od profilu ich wykształcenia: humanistycznego bądź ścisłego. Należałoby oczekiwać, że prointegracyjne nastawienia będą częstsze w populacji nauczycieli z przygotowaniem humanistycznym bądź artystycznym niż ich kolegów o orientacji zawodowej matematyczno-przyrodniczej. O tym, czy tak jest w rzeczywistości, informują dane zamieszczone w tabeli 13.

Tab. 13. Postawy a nauczane przedmioty
Attitudes versus the subjects taught

Postawy	Nauczane przedmioty				P
	nauczyciele uczący przedmiotów bloku humanistyczno-artystycznego		nauczyciele uczący przedmiotów bloku matematyczno-przyrodniczego		
	M1	SD	M2	SD	
Aspekty pozytywne	54,66	5,58	52,76	5,66	0,003
Aspekty negatywne	24,33	4,64	22,83	4,98	0,031
Postawa ogólna	78,97	8,96	75,59	8,34	0,0005

Różnice w postawach nauczycieli bloku humanistyczno-artystycznego różnią się na poziomie istotnym statystycznie od postaw prezentowanych przez ich kolegów nauczających przedmiotów matematyczno-przyrodniczych. Dotyczy to zarówno postawy ogólnej, jak i postaw częściowych, przy czym większe różnice stwierdzono z zakresie dostrzegania pozytywnych aspektów integracji szkolnej niż w zakresie dostrzegania aspektów negatywnych tej formy edukacyjnej. Szczegółowo różnice te obrazują dane procentowe zamieszczone w tabelach 14, 15 i 16.

Blisko dwukrotnie częściej wysokie natężenie postawy ogólnej wystąpiło w kategorii nauczycieli przedmiotów humanistycznych i artystycznych, w porównaniu z ich kolegami reprezentującymi dziedziny matematyczno-przyrodnicze. Rzadziej natomiast w tej pierwszej kategorii wystąpiło niskie natężenie

Tab. 14. Natężenie ogólnej postawy wobec integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych u nauczycieli uczących różnych przedmiotów
The intensity of general attitude towards the disabled children's integration of teachers teaching different subjects

Natężenie postawy wobec integracji	Nauczane przedmioty			
	nauczyciele uczący przedmiotów bloku humanistyczno-artystycznego		nauczyciele uczący przedmiotów bloku matematyczno-przyrodniczego	
	F	%	f	%
Wysokie (powyżej 83)	43	36,13	8	19,51
Przeciętne (między 74 a 83)	48	40,34	20	48,78
Niskie (poniżej 74)	28	23,53	13	31,71
Razem	119	100	41	100

Tab. 15. Dostrzeganie pozytywnych aspektów integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych u nauczycieli uczących różnych przedmiotów
Perception of positive aspects of the disabled children's school integration by teachers teaching different subjects

Dostrzeganie pozytywnych aspektów integracji	Nauczane przedmioty			
	nauczyciele uczący przedmiotów bloku humanistyczno-artystycznego		nauczyciele uczący przedmiotów bloku matematyczno-przyrodniczego	
	F	%	f	%
Wysokie (powyżej 57)	47	39,5	10	24,39
Przeciętne (między 57 a 52)	42	35,29	13	31,71
Niskie (poniżej 52)	30	25,21	18	43,9
Razem	119	100	41	100

Tab. 16. Dostrzeganie negatywnych aspektów integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych u nauczycieli uczących różnych przedmiotów
Perception of negative aspects of the disabled children's school integration by teachers teaching different subjects

Dostrzeganie negatywnych aspektów integracji	Nauczane przedmioty			
	nauczyciele uczący przedmiotów bloku humanistyczno-artystycznego		nauczyciele uczący przedmiotów bloku matematyczno-przyrodniczego	
	F	%	f	%
Wysokie (powyżej 26)	34	28,57	11	26,83
Przeciętne (między 20 a 26)	66	55,46	20	48,78
Niskie (poniżej 20)	19	15,97	10	24,39
Razem	119	100	41	100

postawy globalnej, oznaczające niechętny stosunek do wspólnego nauczania dzieci niepełnosprawnych z pełnosprawnymi. Wyniki analizy dotyczące postaw szczegółowych potwierdzają te zależności. Wysokie natężenie w podskali A, oznaczające dostrzeganie najwięcej aspektów pozytywnych integracji szkolnej, jest bardziej typowe dla nauczycieli przedmiotów humanistycznych i artystycznych niż ich kolegów zakwalifikowanych do bloku matematyczno-przyrodniczego. Różnica w tym zakresie jest znaczna, wynosi ponad 15%. Z kolei niski poziom dostrzegania pozytywnych aspektów tej formy edukacyjnej różnicuje wyodrębnione kategorie nauczycieli w granicach blisko 19% na korzyść pedagogów z kwalifikacjami humanistycznymi i artystycznymi.

Nastawienia negatywne do integracji szkolnej różni badane kategorie w mniejszym stopniu. Wysokie natężenie tej postawy częściowej odnotowano w podobnej części obydwu podgrup, natomiast bardziej znaczące różnice (7,4%) dotyczą jej niskiego natężenia, jednak to wśród nauczycieli bloku matematyczno-przyrodniczego wystąpiły niższe odsetki osób ujawniających najmniej krytyczne nastawienia wobec integracji uczniów niepełnosprawnych niż wśród ich kolegów z przygotowaniem humanistycznym lub artystycznym.

A zatem postawy nauczycieli z przygotowaniem humanistycznym lub artystycznym wobec edukacji integracyjnej są bardziej pozytywne niż postawy ich kolegów zakwalifikowanych tu do bloku matematyczno-przyrodniczego. Prawdopodobnie jest to w dużej mierze konsekwencją kształcenia kadr pedagogicznych: studenci kierunków ścisłych opanowują przede wszystkim wiedzę z danego zakresu i metodykę jej nauczania, natomiast na studiach humanistycznych nauczycielskich znacznie więcej uwagi poświęca się ogólnym celom edukacyjnym, więcej też student dowiaduje się o potrzebach rozwojowych dziecka i metodach wspomagania tego rozwoju. Nie zmienia to jednak faktu, że również w kategorii nauczycieli przedmiotów humanistycznych i artystycznych dużo jest takich osób, których stosunek do integracji szkolnej można określić jako ambiwalentny lub nawet niechętny.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Postawy nauczycieli wobec integracji szkolnej są niewątpliwie ważnym czynnikiem efektywności tej formy edukacyjnej, przy czym uzyskiwane efekty należy odnosić zarówno do uczniów niepełnosprawnych, jak i pełnosprawnych. Dziecko rozpoczynające naukę szkolną przynosi z domu rodzinnego pewne - częściowo już ukształtowane - cechy i nastawienia, takie jak rozumienie różnic pomiędzy ludźmi, poziom tolerancji wobec tych różnic, wzory interakcji z osobami różniącymi się od nich samych (lub ich brak). Jednak w okresie edukacji szkolnej, a zwłaszcza pierwszych jej etapów, możliwe są jeszcze zupełne modyfikacje nastawień i ustosunkowań. W tym czasie stopniowo wzrasta

znaczenie czynników pozarodzinnych w oddziaływaniach socjalizacyjno-wychowawczych, a zwłaszcza czynników tkwiących w środowisku szkolnym. Osobą znaczącą w tym środowisku jest nauczyciel-wychowawca, który w dużym stopniu decyduje nie tylko o rozwoju intelektualnym dziecka, ale również o jego rozwoju emocjonalnym i społecznym. Ten potencjalny wpływ nauczyciela mógłby być bardzo ważny dla kształtowania prawidłowych, pełnych interakcji postaw pomiędzy osobami niepełno- i pełnosprawnymi, jednak warunkiem jest prezentowanie przez niego postawy prointegracyjnej. Nie zawsze jednak te oczekiwania są spełnione. Z analizy wyników badań zaprezentowanych w tym opracowaniu wynika, że:

1. Postawy nauczycieli wobec integracji szkolnej są bardzo zróżnicowane, przy czym więcej niż czwarta ich część (26,9%) to osoby cechujące się najniższym natężeniem postawy ogólnej, co oznacza brak akceptacji dla tej formy edukacyjnej. Badanych nauczycieli różnicują również postawy częściowe odnoszące się do postrzegania pozytywnych bądź negatywnych aspektów integracji szkolnej.

2. Wiek różnicuje postawy badanych nauczycieli wobec integracji szkolnej. Nauczyciele młodszy cechują się wysokim natężeniem postawy globalnej, oznaczającym większe nasilenie nastawień prointegracyjnych. W większym stopniu - w porównaniu ze starszymi kolegami - dostrzegają pozytywne aspekty tej formy edukacyjnej, a w mniejszym - jej obciążenia i zagrożenia. Zależności pomiędzy wiekiem badanych nauczycieli a ich postawą wobec integracji szkolnej nie wykazały jednak badania Kossewskiej (2000, s. 179) - optymistyczny wniosek o prawdopodobnym wzroście postaw prointegracyjnych wraz z pokoleniową wymianą kadry pedagogicznej może być formułowany tylko przy zachowaniu dużej ostrożności i wymaga weryfikacji na podstawie dalszej eksploracji.

3. Płeć również różnicuje postawy badanych nauczycieli. Wysokie nasilenie postawy globalnej jest częstsze w populacji kobiet niż mężczyzn, kobiety w większym stopniu dostrzegają pozytywne efekty integracji szkolnej. Jest to jednak zależność tylko częściowa, bowiem jednocześnie znacznie więcej kobiet niż mężczyzn wykazało wysokie natężenie postawy częściowej w podskali B, co oznacza postrzeganie integracji szkolnej poprzez jej aspekty negatywne (za grożenia, utrudnienia). Potwierdzają taką zależność niektóre wyniki badań, np. eksploracje P. Chow i M. Winzer (1989) oraz Kossewskiej (2000). Jednakże - jak stwierdza M. Winzer (za: Kossewska 2000, s. 177) - „badania dotyczące postaw wobec integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych pokazują sprzeczne wyniki, jeśli chodzi o zależność między płcią a okazywaną postawą”.

4. Postawy nauczycieli różnią się także ze względu na etap edukacyjny, w którym są oni zatrudnieni, przy czym najbardziej prointegracyjne nastawienia cechują pedagogów ze szkół podstawowych, a najbardziej krytyczni wobec tej formy edukacyjnej są nauczyciele gimnazjów. Ustalenia te potwierdzają, przy-

najmniej częściowo, wyniki badań z krajów zachodnich, wykazujące, że nauczyciele klas młodszych przejawiają wobec integracji szkolnej bardziej pozytywną postawę niż ich koledzy nauczający w klasach starszych, co oznacza, że wyższy etap kształcenia wiążący się z kontaktami z młodzieżą starszą nie sprzyja akceptacji tej formy edukacyjnej (Winzer 1992, Darvill 1989, za: Kossewska 2000, s. 159-160).

5. Postawy nauczycieli wobec integracji szkolnej wykazują także istotny statystycznie związek z charakterem ich wykształcenia, a tym samym i przedmiotami jakich nauczają. Bardziej pozytywne nastawienia do wspólnego kształcenia uczniów niepełnosprawnych ze sprawnymi cechują nauczycieli przedmiotów humanistycznych i artystycznych w porównaniu z ich kolegami nauczającymi przedmiotów bloku matematyczno-przyrodniczego.

Omówione w tym artykule korelaty postaw nauczycieli wobec integracji szkolnej nie wyczerpują listy czynników mogących wykazywać związek z natężeniem i znakiem tych postaw. Z badań Dajnowskiej i Kosakowskiego (2002, s. 52) wynika, że nauczyciele pracujący w miastach zarówno dużych, jak i małych wykazują bardziej pozytywne postawy wobec tej formy edukacyjnej niż ich koledzy zatrudnieni w szkołach wiejskich. Z kolei Minczakiewicz (1996, s. 136-137) uwzględniła w swoich badaniach wykształcenie i staż zawodowy nauczycieli i wykazała, że pedagodzy z wykształceniem wyższym i krótszym stażem zawodowym wykazywali w większym stopniu gotowość do podjęcia pracy z dziećmi niepełnosprawnymi.

Na podstawie przedstawionych wcześniej wniosków można przyjąć, że w populacji nauczycieli nie ma jeszcze powszechnej akceptacji dla włączania dzieci niepełnosprawnych w nurt szkolnictwa ogólnego. Ich postawy wobec integracji szkolnej odzwierciedlają w dużej mierze postawy społeczeństwa polskiego wobec problemów osób niepełnosprawnych. Są one wciąż jeszcze bardzo zróżnicowane, ale w ostatnich latach, w miarę jak coraz więcej mówi się o problemach osób niepełnosprawnych, dostrzegane są wyraźne zmiany w tym zakresie. Zmiany te dotyczą także postaw nauczycieli wobec integracji szkolnej, co odzwierciedlają stwierdzone w tych badaniach różnice pokoleniowe. Jednak spontaniczne przekształcanie postaw nauczycieli nie jest wystarczające w kontekście nowych zadań i wyzwań edukacyjnych. W kształceniu kadr pedagogicznych musi znaleźć się więcej niż dotychczas miejsca na przygotowywanie przyszłych nauczycieli do rozumienia i wspierania specjalnych potrzeb uczniów, generowanych ich stanem zdrowia i sprawności.

BIBLIOGRAFIA

- Chow P., Winzer M. (1989). Newfoundland educators and their attitudes toward children with special needs and educational integration. *Canadian Journal of Special Education*, 1, 5, 77-84.
- Dajnowska L, Kosakowski Cz. (2002). *Postawy nauczycieli szkół masowych w stosunku do osób upośledzonych umysłowo jako jeden z wyznaczników efektywności integracji*. W: M. Chodkowska (red.). *Wielowymiarowość integracji w teorii i praktyce edukacyjnej*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Darvill C. E. (1989). Teacher attitudes to mainstreaming. *Canadian Journal of Special Education*, 1,5, 1-14.
- Kossewska J. (2000). *Uwarunkowania postaw. Nauczyciele i inne grupy zawodowe wobec integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Minczakiewicz E. (1996). *Postawy nauczycieli i uczniów szkół powszechnych wobec dzieci niepełnosprawnych umysłowo*. W: W. Dykciak (red.). *Spółeczeństwo wobec autonomii osób niepełnosprawnych*. Poznań: Wydział Studiów Edukacyjnych UAM.
- Winzer M. (1992). Teacher attitudes to exceptional children and the educational climate. *Alberta Journal of Educational Research*.

SUMMARY

The study analyses the attitudes of 165 teachers working in different types of schools (primary, gymnasiums and secondary) towards educational integration of the disabled children. The research based on M. Winzer's Scale of Attitudes showed that the attitudes of teachers towards this still relatively new in Poland form of education are very much differentiated. Over the fourth part (26.9%) of the researched are people whose general attitude is characterised by the lowest intensity, which means lack of acceptance for this form of education. The teachers under research also differ by their partial attitudes towards perception of positive or negative aspects of school integration. The second part of the analysis refers to selected correlates of the researched teachers' attitudes, which according to the researchers are determined by age, sex, educational stage at which they are employed, as well as the subjects they teach. Prointegrating attitude is characteristic of young teachers, women and pedagogues working in primary schools, as well as teachers of humanistic and artistic subjects. The research made has proved that presently examined teachers' attitudes do not guarantee optimal effects of school integration and should, to a greater extent, be formed in the course of educating and training of pedagogical staff.